

Català Castellano English

La ciutat del XIX i el pensament modern

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Text **Manuel Guàrdia Bassols** E.T.S. Arquitectura del Vallès - UPC

Cerdà ha marcat decisivament el desenvolupament de Barcelona, però s'ha d'evitar veure en l'Eixample una obra d'autor. La seva actitud va ser contrària a l'urbanisme d'autor propi dels arquitectes, i va entendre el seu projecte com a model ideal.

Cerdà va concebre el seu pla com una eina que havia de permetre abordar sistemàticament principis operatius de caràcter jurídic i econòmic, amb capacitat d'adaptar-se a les diferents realitats. Tractava d'evitar les aproximacions casuístiques que responien als problemes amb solucions de tipus particular i adoptava una aproximació netament "antiesteticista".

L'aprovació del projecte va ser parcial, ja que ni va desaparèixer la Ciutadella ni va ser possible unificar la gestió i mantenir-se les divisions municipals i, ja des dels primers passos de l'Eixample, van caldre adaptacions. Les mateixes intervencions de Cerdà, com a facultatiu assessor de l'Estat entre 1860 i 1865, palesen que no va tenir cap inconvenient a modificar-lo, adaptar-lo i millorar-lo, sempre que no se n'alterés l'estructura general. El seu plantejament sistemàtic, amb les seves previsions gairebé abstractes pel que fa a circulació i traçat, sovint esquemàtic o ambigu en la definició dels detalls, va configurar un quadre comprensiu, considerablement flexible, capaç d'adaptar-se a un desenvolupament històric difícil de preveure i capaç d'absorbir modificacions notablement crítiques amb el projecte. Va posar, en definitiva, les bases del camp i de les regles de joc de l'urbanisme barceloní.

De fet, aquesta és la lectura que se'n farà des de la ciutat: "El proyecto Cerdà fue establecido y empezó a desarrollarse, pero no prefijó ni prefija el que dicho plano estuviera exento de tener que sufrir grandes reformas a medida que adelantan las épocas, en las cuales los adelantos de ornato y de vida interior y política de los pueblos exigen modificaciones perentorias que forzosamente imponen" (*La Vanguardia*, 25 de gener de 1887).

Aquesta mena de comentaris no ens sorprenen quan recordem que l'aprovació governativa del projecte Cerdà no va ser ben rebuda a Barcelona.

En tot el debat, en les bases, les propostes i els projectes inspirats per les instàncies locals, la idea de modernització de la ciutat que es perfilava era ben diferent de la que proposava el projecte de Cerdà. D'entrada, privilegiaven l'àrea entre Barcelona i Gràcia, vertebrada pel ja existent passeig de Gràcia. Una nova àrea central pròpia d'una capital moderna, on s'havien de concentrar les intervencions d'*ornato* i les residències més privilegiades. La imposició del projecte Cerdà no suposava, com és lògic, la renúncia a aquestes aspiracions. De manera que el projecte no va ser únicament erosionat per la resistència dels interessos privats, sinó que va ser objecte d'una activa i continuada reinterpretació impulsada pels nuclis dirigents.

Tot i que va ser un marc urbanístic molt contestat fins ben entrat el segle XX, va determinar profundament i visible la forma de la ciutat i, a través de la seva influència en la definició d'un marc legislatiu, va condicionar decisivament les pràctiques urbanístiques a Barcelona i a les grans ciutats espanyoles, pràcticament fins al 1956.

Una arrencada difícil, 1859-1870

Els deu anys que van seguir a l'aprovació del projecte d'Eixample no van ser de ràpida construcció, sinó de lenta superació d'obstacles, de resistències, de tempejos i de revisions. A la novetat dels reptes, a la manca d'un marc legislatiu apropiat i a les limitacions econòmiques, s'hi afegien la persistència dels límits municipals, que fragmentaven la unitat del projecte. La mateixa permanència de la Ciutadella hipotecava un sector clau del projecte previst per Cerdà. De manera que es va concentrar l'esforç sobre l'àrea més immediata a la ciutat vella i la dreta de l'Eixample que, des dels debats previs a l'aprovació, sempre s'havia vist com l'eixample natural de la ciutat.

Des de l'Ajuntament es van tractar d'impulsar algunes modificacions per introduir propostes que ja estaven presents a les bases del concurs d'eixample. Per exemple, aprofitant la titularitat pública de l'espai ocupat per les muralles i els glacis, es va proposar obrir amplis bulevards com a cinturó higiènic. Aquesta iniciativa va ser abandonada per la manca de col·laboració governamental, que va propiciar una ràpida privatització dels solars. L'aparició de societats immobiliàries amb gran capacitat financera va contribuir a un primer impuls constructiu a l'Eixample entre 1861 i 1863. El context era, però, de crisi econòmica, i aquesta va arribar al seu punt més dramàtic la primavera del 1866, amb la fallida de la totalitat de les companyies ferroviàries catalanes i l'ensorrament del mercat borsari barceloní que va arrossegar les noves societats immobiliàries. Va ser una crisi que va deixar una profunda empremta en la corba de construcció a Barcelona i que va marcar un abans i un després en la psicologia col·lectiva.

En conjunt, aquesta desena d'anys van ser d'escàs creixement de l'Eixample, si es comparen amb el període següent. A les dificultats econòmiques s'hi afegien les derivades de la manca d'instruments operatius que permetessin resoldre els problemes tècnics i econòmics per portar a terme el projecte. Les limitacions de la llei d'expropiació de 1836 van fer impossible l'endegament de la reforma interior, que era una part substancial del projecte, de la mateixa manera que no van permetre garantir en l'àrea d'eixample la reserva de sòl per als equipaments previstos per Cerdà. El marc legislatiu tampoc no facilitava la compensació de càrregues i beneficis entre els propietaris, un altre obstacle important per a l'endegament efectiu de l'acció privada. La Ley de Ensanche de Poblaciones, de 29 de juny de 1864, es va aprovar ja en un context advers i, si bé és veritat que oferia noves eines, no va facilitar els mecanismes expropiatoris necessaris. Va deixar així de banda la qüestió de les reformes interiors, bloquejant la possibilitat d'una renovació efectiva de les "ciutats reals" i, com a alternativa, va potenciar la construcció dels eixamples entesos com un paliatiu al problema de l'habitatge, que era apressant en totes les grans capitals espanyoles. Amb aquest marc legislatiu, resultava inevitable l'erosió progressiva dels espais i equipaments públics previstos per Cerdà, especialment els parcs.

La solució que es va donar al solar de la Ciutadella és un bon exponent de la reinterpretació activa per part de les autoritats municipals del projecte aprovat de Cerdà.

Els arguments per recuperar els terrenys de la Ciutadella durant els primers anys es basaven en la seva localització estratègica de cara a l'expansió del barri portuari, mercantil i industrial de la ciutat. Quan la Revolució de Setembre de 1868 va permetre que fossin restituits a la ciutat, les expectatives havien canviat significativament i no s'advertia cap oposició que s'hi construís un gran parc. El projecte de Fontserè afectava aspectes substancials del projecte de Cerdà. Si Cerdà entenia la ciutat com una plataforma d'intercanvi entre les rutes terrestres i marítimes, Fontserè renunciava a l'espai més estratègic i bloquejava la connexió de la via Meridiana amb el port. El mateix projecte responia menys a la imatge d'una ciutat industrial o a la lògica de funcionament que defensava Cerdà i aspirava a configurar el parc com a espai de sociabilitat, expressió de valors cívics i de representació de les elits urbanes, un espai que "acabava" i monumentalitzava la ciutat més central i accessible.

L'explosió de l'Eixample (1870-1885)

Tot i les condicions econòmiques canviants, el període que s'obre amb la devolució del solar de la Ciutadella i que finalitza el 1885, quan es decideix celebrar l'Exposició Universal, va ser sense cap dubte decisiu en la formació de l'Eixample i en la modernització de la ciutat. Un llarg cicle d'auge econòmic i de construcció massiva que, entre altres coses, va omplir la part més valuosa de l'Eixample entre el passeig de Gràcia i el passeig de Sant Joan, va consolidar l'àrea econòmicament més modesta entre els nous edificis de la Universitat i del Mercat de Sant Antoni i va fer aparèixer del no-res el barri del Poble Sec. Si el creixement al terme municipal va ser considerable -la població va augmentar un 50%-, el del conjunt dels municipis del Pla ho va ser encara molt més -va créixer gairebé un 75%. Probablement, l'*Oda a Barcelona* de Verdaguier, de 1883, és l'expressió més exaltada i perfecta de la sorpresa per la sobtada, gairebé explosiva, expansió de la ciutat.

Tot aquest creixement essencialment residencial gravitava, en definitiva, sobre la ciutat vella, que concentrava tota l'activitat. En línia amb el que s'estava realitzant en altres ciutats europees, Àngel Josep Baixeras va projectar i impulsar una reforma interior que incorporava les vies previstes per Cerdà en una proposta molt més ambiciosa. Va perseguir un canvi del marc legislatiu i, l'any 1879, el tema de la reforma de grans poblacions va ser incorporat a la nova llei d'expropiació forçosa. El mateix any l'Ajuntament de Barcelona va posar en marxa el procés administratiu corresponent. Malgrat les expectatives que va generar, l'abast desproporcionat de les intervencions que exigia, les resistències dels afectats i la manca de recursos van portar la reforma a un atzucac.

L'Ajuntament, ben conscient de les limitacions que li impedièren atacar les iniciatives més urgents de la ciutat consolidada i incapaç de dotar l'Eixample de la xarxa d'espais públics i equipaments previstos per Cerdà, es va dedicar a eliminar obstacles i estrangulacions, que limitaven l'acció privada, i es va concentrar en un conjunt molt concret d'intervencions que vorejaven la ciutat vella on eren mínimes les necessitats d'expropiació: moll de la muralla, passeig de Colom, solar de l'ex-Ciutadella, passeig de Sant Joan, obertura de les connexions entre ciutat vella i Eixample, com els carrers Ludovico Pio, Bilbao i Portal de l'Àngel... Entre aquestes iniciatives destaca la preocupació per transformar la plaça de Catalunya en el centre d'una autèntica "capital moderna", que caracteritzaria tot el període.

Al marge de la construcció residencial privada, van ser decisives les inversions en infraestructures, com ara l'endegament definitiu de les obres del port i la reordenació dels enllaços ferroviaris, portats a terme el 1882. El traçat dels enllaços mostrava la voluntat d'orientar el creixement de l'Eixample a establir una barrera definitiva a l'expansió cap a llevant, mentre que el pas deprimat pel carrer d'Aragó feia permeable aquesta via per no obstaculitzar el creixement de l'Eixample cap a Gràcia. Al mateix temps, la revolució tècnica dels sistemes de

distribució d'aigua, de gas, d'electricitat, de telèfon i, sobretot, de transport, va provocar una redefinició de l'espai urbà. L'examen de les diverses xarxes tècniques mostra l'empenta decisiva d'aquest període. El cas més exemplar és el dels tramvies, el primer cicle de construcció del qual es va desplegar entre 1872 i 1884 i que configurava una xarxa bàsica que servia intensivament el sector central de l'Eixample. Entre 1867 i 1882 es van formar les primeres companyies de proveïment d'aigua corrent, el 1870 es va realitzar la gran conducció d'aigües de la conca de Dosrius i el 1882 es va crear, per absorció, la Societat General d'Aigües de Barcelona, que unificava els diversos cabals d'aigua. Com que es tractava de serveis públics, amb un relatiu control municipal, però també de societats privades tecnològicament de "punta" que obeïen a lògiques empresarials, s'orientaven per criteris de solvència dels usuaris, de manera que van anar reforçant la qualificació de les àrees urbanes més privilegiades. La Rambla, les principals vies que vorejaven la Ciutat Vella, la plaça de Catalunya i la dreta de l'Eixample eren les àrees més ben servides: les noves xarxes tècniques remarcaven la nova vertebració de la metròpoli.

L'experiència de la metròpoli

Durant aquests anys, la formació de l'Eixample seguia les línies traçades per Cerdà. Però l'experiència s'allunyava força del que podien imaginar Cerdà i els de la seva generació. L'Eixample, com el ferrocarril o el vaixell de vapor, havia deixat de ser una promesa d'un futur anunciat per formar part d'una experiència urbana saturada de novetats, en la qual confluïen l'acumulació d'innovacions tècniques, noves manifestacions de l'oci i noves formes de consum. El telègraf, els diaris, les revistes il·lustrades, el culte creixent a les novetats, van contribuir al fenomen essencialment cosmopolita de la modernitat. No deixa de ser significatiu que el 1878, quan finalment es va realitzar l'enllaç de ferrocarril Portbou-Cervera, Barcelona estava solament a un dia de París. Però el moment crucial de condensació i impuls seria el de la preparació i celebració de l'Exposició Universal de 1888. Va ser aleshores que va resultar més evident que els aspectes més visibles i més celebrats de la modernitat eren bastant diferents dels que preocupaven Cerdà. El port i les estacions de trens eren llavors simples qüestions tècniques; resultaven més ostensibles els tramvies, els nous hotels, els grans magatzems, els aparadors, els anuncis, el mobiliari urbà, la il·luminació elèctrica, els tasconats de fusta o la visibilitat d'una moda canviant. Es tracta d'aspectes que equiparaven Barcelona amb les grans capitals modernes i en qualificaven el paisatge urbà. La plaça de Catalunya, que Cerdà no havia previst i que havia de ser el nou centre modern de la ciutat, havia de contenir "[...] *unos edificios que además de permitir la circulación libre en todos los conceptos, puedan destinarse a tiendas, almacenes, cafés y restaurantes* [...]".

Davant d'aquestes expectatives, l'aspecte de l'Eixample no semblava aleshores gens apropiat: "*Sólo se ven manzanas más o menos regulares en su capacidad, pero en la forma vienen a ser casi simétricas. Todos los cruces puntos visuales se ven iguales, cansancio, hastío. Eso no pasa en las grandes ciudades donde la visual estratégica y perspectiva artística se estudia con tanto esmero para evitar dicho defecto*" (*La Vanguardia*, 9 de febrer de 1887). Proposen "la reforma de ornamentación y visualidad, puesto que es indudable que la monotonía enorme, que se encuentra al cruzar las calles de la nueva Barcelona, abruma en el vacío, pues la monotonía es uno de los defectos principales que se tratan de corregir" (*La Vanguardia*, 25 de gener de 1887). Uns quants anys després, Puig i Cadafalch, en les seves propostes per a *La Barcelona dels anys a venir*, el declarava "un dels horrors més grossos del món" i el comparava amb les galeries de nínxols dels cementiris.

Actualment, els edificis modernistes semblen consubstancials al paisatge de l'Eixample, però són, de fet, la resposta a aquestes valoracions: autèntics manifestos en contra de Cerdà d'una generació que l'apreciava molt poc. Són també una de les proves més ostensibles de la capacitat d'adaptació d'un marc urbanístic determinant que segueix, avui, estructurant el cor de la nostra metròpoli.

Tardor (octubre - desembre 2009)

Publicat sota llicència Creative Commons